

UDK: 821.163.4.09-32

Izvorni naučni rad

Vladimir VOJINOVIĆ (Podgorica)

Filozofski fakultet Nikšić

vojnovicv@t-com.me

OTKLON-PRIPOVIJETKE KOPITOVIĆA, A. NIKOLAIDISA I SPAHIĆA

Autor u ovome radu analizira odnos naratora iz proza Zorana Kopitovića, Andreja Nikolaidisa i Ognjena Spahića prema usmenoj književnosti. U radu se prati status elemenata usmene književnosti u prozama tih autora, a po srijedi je i analiza postupaka i krajnjih dometa interpolacija, u skladu s kojima je izvedena i osobena nomenklatura pisane crnogorske pripovijetke nastale u periodu od 1990. do 2006. godine. U radu se iznosi i argumentacija koja se tiče statusa pripovjedaka trojice crnogorskih prozaista i svrstavanja njihovih pripovjedaka u sferu otklon-pripovijetke.

Ključne riječi: *Zoran Kopitović, Andrej Nikolaidis, Ognjen Spahić, usmena književnost, pisana crnogorska pripovijetka, interpolacije, otklon-pripovijetka, tradicija...*

Analiza interpolacija usmene književnosti u pisanoj crnogorskoj pripovijeci nastaloj u periodu od 1990. do 2006. godine dovela nas je do niza rezultata o kojima se može govoriti iz više teorijskih uglova. Između ostaloga, nametnuo se i sud o uspostavi nomenklature crnogorske pripovijetke rečenoga perioda, u kojoj posebno mjesto zauzima *otklon-pripovijetka*.

Riječ je o skupini onih pisanih pripovjedaka u čijim je redovima moguće prepoznati tragove oblika i struktura usmene književnosti, ali samo u slučajevima kad njihovom upotrebom autor, odnosno pripovjedač želi zauzeti konkretan ideološki stav prema usmenoj književnosti i tradiciji uopšte; odnosno o pisanim pripovijetkama naslovnoga perioda koje su najčešće konstruisane uz pomoć parodije, ironije, sarkazma i humora, a u kojima se signali iz usmene književnosti nalaze u fokusu autorske otklon-intencije; u ovim pripovijetkama narodna tradicija i kolektivno nasljeđe najčešće su izloženi oštroj kritici. Ipak, polukovanicu *otklon-pripovijetka* valja uslovno posmatrati, s ogradom da svaki pokušaj prekida *tradicije* ne znači obavezno i konačni i u potpunosti ostvareni postupak toga procesa... Takve su pripo-

vijetke Zorana Kopitovića, Dragana Radulovića, Ognjena Spahića, Andreja Nikolaidisa i drugih.

Zoran Kopitović¹ se, najprije, služio narodnim govorima da obavi humorizaciju tradicije, odnosno da pristupi sferi parodije. Riječi *jopet* umjesto *opet*, *mać'* umjesto *maći*, *fližider* umjesto *frižider*, *pljan* umjesto *pijan*, govore o Kopitovićevu nastojanju da likove karakteriše i portretiše verbalnim aktivnostima iz kojih saznajemo i o njihovu intelektu i o njihovu socijalnome statusu. Otud i to da njegovi likovi u govoru koriste tipične lekseme i sintagme usmene književnosti, poput *mene kukavici*, ili *kako kuću drži* (brine o domaćinstvu).

Osim toga, u otklon-pripovijeci Zorana Kopitovića mikrooblici usmene književnosti zastupljeni su uglavnom u govoru likova, koji su unutar dijegetičkoga svijeta pozicionirani tako da, zahvaljujući pripovjedačevu opisu njihovih radnji, govorom podgrijevaju ironijske plamove:

...*kuku mene kukavici*;²

...*kako kuću drži*;³

...*što si se udrčio ka' noga nevarena*⁴ i sl.

Kopitović u specifičnim, incidentnim scenama koristi i formu deseterca. U namjeri da karakteriše likove koji pripadaju seoskim zabitima i uspostavi kontrast s vremenom u kome je junački deseterac bio *prava mjera vrijednosti*, Kopitović u govor likova umeće ritam i metar deseterca, te koristi leksiku koja svojom vulgarnom dimenzijom parodira i deseterac i vrijeme u kome je bio aktuelan. Ti postupci Kopitovića svrstavaju u red onih crnogorskih pripovjedača naslovnoga perioda koji su na krilima nasljeđa usmene književnosti zauzeli potpuno novi pristup tradiciji i kulturi. Evo primjera takvoga Kopitovićeva postupanja:

*Blago tebe Taza zadovijek, divne li te noge okročiše, divne li te sise prignječiše...*⁵

Kopitović varira gotove narodne deseterce s drugim, projektujući tako okolnosti u kojima se razvijala drugačija „narodnost” od one koja je opšteprihvaćena:

¹ Zoran Kopitović. „Čoek-žena i Bećiri Šefčet“. *Svaranje* (Titograd), XLV/1990, 2–3, 232–241.

² Ibid, 233.

³ Ibid, 237.

⁴ Ibid.

⁵ Ibid, 234.

*Poljem se vije, oj zor delija / Kući se vraća ataman mlad...*⁶

Dalje, konstruktivni princip otklon-pripovijetke Zorana Kopitovića po-
čiva na anegdoti. Onako kako crnogorska klasična usmena anegdota na opo-
zicijama proizvodi humor, tako su i u Kopitovićevoj prozi sučeljeni *svjetovi*.
Kopitovićeva „anegdota“ međutim funkcioniše tako što se u situacije koje je
donio „novi svijet“ umeću likovi s temeljima duboko pokopanim u junačkoj,
ratničkoj prošlosti. Slika lika Krsta Bajlaga na biciklu u pojedinim kritičkim
analizama poređena je sa slikom Don Kihota na magarcu. U središtu Kopi-
tovićevih „anegdota“ nijesu likovi koji su modulirani prema krupnim istorij-
skim ličnostima, već lokalni „heroji“, što doprinose utemeljivanju izvrnute
istorijske perspektive.

*Namjeru da napiše veliko dokumentarističko djelo, posvećeno
Crnoj Gori, u vrijeme saobraćajne revolucije, u kojoj se naselje Ruto-
vac, kao i mnoga prigradska i seoska crnogorska naselja, priključuje
kontrarevolucionarnom pokretu, sa ciljem da se očuva tradicionalni,
crnogorski način vožnje bicikla (sredinom „džade“, „niza“ stranu bez
kočnica, noći bez „svijetla“ isl) bolest je osujetila na jedan neobičan, a
moglo bi se reći i plodan način.*⁷

Kopitovićev pripovjedač zauzima ironijski stav ne samo prema neu-
sklađenome crnogorskom seljaku, koji se istrajno odupire modernome ambi-
jentu, već i prema onome što je tradicijsko, temeljno, pokušavajući da ukaže
na varijable i amplitude a ne konstantu tradicije; da tradicija, kao uostalom i
njene forme i oblici, podliježu brojnim razvojnim tokovima koji je na momen-
te obesmišljavaju i okreću protivu sebe. Otud je u Kopitovićevim prozama
crnogorska tradicija – voziti biciklo sredinom džade. On ratničko-patrijahal-
noj svijesti kolektiva suprotstavlja burleskne scene iz prošlih ratova, u kojima
crnogorski heroji umjesto vranih konja jašu – bicikla:

*Kada se Crnogorci iz rata vraćaju u svoja kozačka sela, oni, kaže
profesor Ilija, po starom običaju sa mosta u Don bacaju stara bicikla:
darivaju svoga hranioca baćušku, svoga Dona Ivanovića...*⁸

⁶ Kopitović, Zoran, „Crna Gora prvi put kao nepregledna ravnica“. *Stvaranje* (Titograd).
XLV/1990, 2–3, 239.

⁷ Ibid, 238.

⁸ Ibid, 239.

Zoran Kopitović se u otklon-strategiji koristi dometima basne da parodira sistem reda u društvu o kome piše. Vrana i pas, na kraju priče o sudaru dva bicikla, pomoću *špaga mjere rastojanje od ivice puta do Tazinog bicikla*. Tim postupkom Kopitović je uloge saobraćajnih policajaca dodijelo životinjama, gradeći humornu scenu i ideološki se određujući prema činu uspostave i očuvanja javnoga reda i mira.

Na osoben način i proza Andreja Nikolaidisa postiže slične efekte. Karakteristično za Nikolaidisov postupak je to što njegov pripovjedač zauzima ironijske pozicije u postupku montaže ili oslanjanja na fiktivnu legendarnu osnovu, i predanje. Ironijski ključevi za „otvaranje“ Nikolaidisova teksta leže skriveni u legendi o caru Dukljanu, duhu zla, koji je *okovan u sindžire pod Vezirovim mostom kod Podgorice (...); svi kovači moraju da na Badnji dan udare čekićem u nakovanj tri puta, da bi podebljali lanac koji je Dukljan u toku godine pregrizao; u legendama strašne vizije propasti svijeta koja bi uslijedila kada bi on uspio da se otrgne iz tog sindžira*.⁹ Osim toga, u Nikolaidisovu tekstu javlja se „digresija“ o ratovanju Crnogoraca s pacovima i suživotu s pacovima, koja, slično kao i Kopitovićeve „digresije“, postupkom oslanjanja na pseudoistorijske izvore ironizira pojedine etape crnogorske istorije. Sve skupa tu prozu svrstava u otklon-pripovijetke.

Kada je otvorio oči, vidio je vodu koja teče. „Mora da je rijeku vidio kroz maglu. Kao kod Tarkovskog, pomislio bi, da je gledao filmove“, otkriva nam Simović svoju naklonost prema ruskoj kinematografiji. On je detaljan u rekonstrukciji događaja, iako je jasno da je mašta njegov najvažniji izvor. „Miraš se osjećao mamurno, kao poslije teškog pijanstva. Svijet se s mukom probijao do njegovih čula. Iznad sebe je čuo automobile i korake. Kada mu se razbistrio pogled, podigao je glavu. Ispred njega je bio most Milenijum. Tako dakle, pomislio je, Crkva je odlučila da me razapne. Shvatio je: bio je zakovan za Vezirov most“, piše hroničar.

Miraš nije imao vremena da proklinje svoju naivnost, saznajemo dalje. „Podgorički pacovi, poznati po svojoj hrabrosti i okrutnosti, nanjušili su plijen i sada su se polako primicali raspetom čovjeku, nemoćnom da se brani“, piše Simović. Po njemu, Miraš je čuo zastrašujuće priče o podgoričkim pacovima. Čuo je za bebe koje su zvijeri otele iz kolijevki u porodilištu, za iznemogle starce koje su žive oglodali u njihovim samačkim sobama. „Kroz istoriju“, Simović se odlučuje na malu

⁹ Radoje Radojević, *Studije i ogledi iz montenegriskike*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost. 2012, 58.

digresiju, „pacovi su često zagorčavali život stanovnicima Podgorice. Bilo je, međutim, i slučajeva da Podgoričani pacovima duguju život, pa čak i, mada o tome nema dokaza osim usmenog predanja, pobratimstva između ljudi i pacova“. Sela u blizini Podgorice, tvrdi on, čuvaju drevna predanja o čoporima pacova koja su napadala turske trupe u pohodu na Crnu Goru.

„U Kućima“, piše Simović, „stari ljudi i dalje pripovijedaju o selu koje su spasili pacovi. Turci su, kaže legenda, riješili udariti u zoru Badnjeg dana. Zauzeli su busije iznad sela, i baš kada se zapovjednik spremao izdati naredbu za napad, hiljade neustrašivih krznjenih ratnika ustremilo se na njih. „Turski krici i tek pokoji pucanj probudili su seljane“, veli Simović. On opisuje domaćine koji su istrčali pred kuće, držeći u jednoj ruci donje gaće, a u drugoj uvijek spremne puške. Prizor koji su zatekli prestravio je ove, na svakojaku okrutnost svikle ljude. Pacovi su kidali meso sa mrtvih Turaka. Krv se bešumno slijevala niz kamen. Komadi jetre, bubrega i poneko dopola pojedeno srce kotrljali su se niz litice i padali pravo pred noge domaćinima koji su klečali i, kao u transu, krstili se. „U ovoj zemlji čak i pacovi mrze Turke“, piše sredinom 19. vijeka iz Crne Gore sultanu Senad Pačariz, otomanski putopisac.

Sve je to, tvrdi Simović, Miraš znao kada je vidio podgoričke pacove riješene da se pogoste njegovim tijelom. Ratničko iskustvo mu je govorilo da je napad na pacovskog vođu njegova jedina šansa da preživi. „Grozničavo je posmatrao pacove, tražeći među njima predvodnika. Iz čopora se izdvojio krupni mužjak. Brojne rane na njegovom tijelu svjedočile su o bitkama kroz koje je prošao. Nije bilo sumnje – to je bio lider“, piše Simović. „Miraš gleda pacova u oči. Dva ratnika stoje jedan nasuprot drugom, pred borbu koja će se završiti smrću jednog od njih“, opisuje hroničar. „Pacov skače ka Miraševom grlu, ali ga on u letu zgrabi zubima i otkine mu glavu. Obezglavljeni leš pacovskog vođe pada u rijeku. Zvijeri cijuču i uzmaknu za korak. Miraš ispljune glavu njihovog predvodnika i ispušta krik pun bijesa i prijetnje. Pacovi su razumjeli poruku. U tišini se povlače i nestaju u moračkim pećinama“.

Simović ovaj događaj na Vezirovom mostu smatra presudnim za razumijevanje Miraševe herojske prirode. „On je raspet kao Prometej, raspet kao Hrist“, piše. „Jednom raspet, Prometej je nemoćan i njegovu utrobu ključaju zvijeri. Raspeti Hrist sa krsta ide u nebo. Prometej je nemoćni čovjek koji trpi muke, Hrist je Bog koji plače nad svojim mučiteljima. Miraš je između njih – manje od Boga i više od čovjeka. On je onaj koji je razapet, onaj koji je pobijedio zvijeri i na koncu sišao sa krsta“.

*Miraš se oslobađa okova i pada u rijeku. Voda ga izbacuje kod Višećeg mosta, gdje ga pronalazi grupa Varvara. Njegove rane su teške, ali preživjeće. Neće proći ni mjesec, on će ponovo stati na noge.*¹⁰

Brojni su argumenti zbog kojih smo prozu Ognjena Spahića svrstali u vrstu otklon-pripovijetke. Upotrebom narodne leksike i sintagmema Spahić omogućava pripovjedaču da ostvari parodijsku funkciju iskaza u odnosu na značenje leksike i sintagmema koji oni imaju unutar usmene književnosti. Tako u priči *Vampir*, glavni lik, vampir koji se pribojava skoroga svitanja, u trenucima seksualnoga zadovoljavanja *razmišlja* na sljedeći način:

*Raskopčala je moje pantalone i pokušava da osvijesti mišonju. Ali i on osjeća kobnu bliskost dnevnog svjetla pa se samo stidljivo uspravlja, tek toliko da bi mogao ostati u toplom ženskom grlu. Ne brini mali moj: još ne sviće rujna zora.*¹¹

U otklon-pripovijeci Ognjena Spahića javlja se i varijacija tužbalice u osmercu s četvorosložnim pripjevom:

*Kako-sime-nagr-dio moj sokole/ Zada-demi ljutu ranu Krsto-vilo/ Osta-vime bez života doma-ćine/ Da se zorim sa-ju-na-kom lele Krsto/ Sa nje-govom mrtvom gla-vom, lele muko/ Na Čepurke da-mi liježeš, što do-čekah/ De se tvoji svi kopaju, bla-go zemlji/ itd.*¹²

Za razliku od tekstova Milovana Đilasa, koji nastaju po uzoru narodnih narativa s motivom vampira koji se neposredno preokreće u motiv sujevjerja (to su priče *kada sujeverni junak doživljava prirodne pojave kao vampirske*¹³), u tekstu Ognjena Spahića pripovjedač i glavni lik jeste vampir, ali apsolutno atipičan u odnosu na vampira i iz narodne usmene i iz Đilasove proze. Spahićev vampir nema zube da ugrize (time se ironizira narodni stereotip o sisanju krvi zubima¹⁴), on to čini cijedeći maramicu punu krvi, odnosno brišući glavu povrijeđenoga epizodnog lika. Sva ta pripovjedačka rješenja Spahićevu pripovijetku čine otklon-pripovijetkom.

¹⁰ Andrej Nikolaidis, „Divni i užasni život Miraša Varvarina“, u: *Podgoričke noći*. Podgorica: Vijesti. 2005, 87–89.

¹¹ Ognjen Spahić, „Vampir“, u: *Podgoričke noći*, Podgorica: Vijesti. 2005, 155.

¹² Ibid, 148.

¹³ Ana Radin, *Motiv vampira u mitu i književnosti*, Beograd: Prosveta. 1996, 75.

¹⁴ *Narod veruje da vampir sisa ljudima krv i time izaziva njihovu smrt.* (Ana Radin, 36)

*Dok sam čučao iza drveta postalo mi je jasno da biblijska kri-
vica pada na moja pleća. Ja sam grešnik koji je prvi bacio kamen na
prostitutku. Jebi ga! To se moralo okajati. Prilazim tijelu koje krklja
valjajući se u lokvi krvi. Kleknem i uhvatim ga za rame, a on gmižući
cvili očekujući još batina. „Ne boj se jadan, oču da ti pomognem“,
rekoh. Izvadio sam maramicu iz džepa – moja pedantna majka svakog
jutra zamijeni prljavu – i obrisao mu lice. Koliko mlade i svježije krvi!
Koja u vreloj ljetnjoj noći neodoljivo miriše. Koja se purpurno sija spo-
ro kapajući na beton košarkaškog igrališta i mami M. K. Živkovića da
pokaže svoju istinsku ćud. Obrisao sam njegov vrat i ranu na potiljku,
a maramica je primijetno otežala. Da bi je još jednom iskoristio poma-
žući bijedniku, valjalo ju je nekako iscijediti. Kunem se da to što sam
uradio nema nikakve veze sa logično i svjesno artikuliranim pokretima
ruke koja sezajedno sa maramicom uspravila iznad mojih unaprijed
otvorenih usana i stala da luči tamne, ljepljive kapljice. Sjećam se da je
mlad mjesec kao sablja ležao nad Podgoricom. Gledao sam ga onako
zakrvavljenih očiju misleći na svoje filmske kolege. Oni to rade mnogo
elegantnije. Umjesto maramice, Nosferatu bi iscijedio vratnu žilu do
posljednje kapi. Zario bi zube u nabubrelu arteriju i nastavio da loče
dok jadnik ne bude iscijeđen poput vakumirane kese kikirikija. Miomir
Krstov Živković nije imao sreću da redovito posjećuje zubara. Kad je
trebalo ići tamo, išao sam isključivo zbog vađenja. Očistili su sve iole
upotrebljive alatke: sjekutiće, očnjake u gornjoj i donjoj vilici, povadili
četvorke i šestice, pa sada ne bili mogao da isisam ni međuzin kurac,
a kamo li ovo nabubrelo i podatno tijelo. Jebem li mu majku pedersku!
opsovao sam pa i sam počeo da ga mlatim, mlatim, mlatim... – a onda
brišem maramicom, a maramicu cijedim sebi u usta. Pet-šest krugova
i govedo je ležalo na betonu bez svijesti. Ne mogu reći da mi ga je bilo
žao onako snuždenog i izvaljenog na leđa.¹⁵*

U istoj pripovijeci lik majke tuži na vijest da je preminuo njen suprug (i to u trohejskom osmercu s četvorosložnim pripjevom, kako smo ranije kon-
statovali). Forma klasične crnogorske tužbalice proistekla je iz običaja tuženja
nad tragično preminulim junakom – tužbalica je trebala da nadahne mlade cr-
nogorske naraštaje za herojske podvige. Otklon-postupak u Spahićevoj prozi
ogleda se i u tome što je taj drevni crnogorski običaj ironiziran činjenicom da
lik žene tuži nad likom muža pijanice. Stoga iznosimo i cijeli uzorak Spahiće-
ve proze koji je obujmio već citiranu tužbalicu:

¹⁵ Ognjen Spahić, „Vampir“, 145–146.

Starog su našla djeca Alije Derviševića. Bio je prislonjen na ogradu džamije pa su klinci mislili da je pijan i da je jednostavno zaspao. A to ne bi bilo ništa novo za Krsta Miloševog Živkovića, starog podgoričkog boema koji je stigao do dna hiljada i hiljada čaša. „Tajo, aj izađi! Čiko Krsto se oletvio pa zaspao na ogradu“. Alija i njegov brat Fahro su ga donijeli kući; spustili na klupu u dvorištu, opipali puls shvatajući da je mrtav. Majka je istrčala dolje i zakukala: Kako-si-me-nagr-dio moj sokole/ Zada-demi ljutu ranu Krsto-vilo/ Osta-vime bez života doma-ćine/ Da se zorim sa-ju-na-kom lele Krsto/ Sa nje-govom mrtvom gla-vom, lele muko/ Na Čepurke da-mi liježeš, što do-čekah/ Će se tvoji svi kopaju, bla-go zemlji/ itd. Kraj priče. Ukopali smo ga sjutradan. Grobnica 325 na Čepurcima. No, bolje je reći da cijela priča tu tek počinje. Treće jutro je okupilo dosta ljudi iz komšiluka, rođake, daljnje stričeve koje sam prvi put upoznao i nekoliko slinavih, takođe, nepoznatih tetaka. Narezalo se pršute, bilo je domaće rakije, kaštradine, vina i jedna boca viskija. Oko dva sata smo posjetili groblje (vijenci se ne prilažu), a onda svako svoj posao. Majka i ja pravo kući. Sjećam se da sam odgledao drugi nastavak „Kuma“ i tako zaspao u fotelji. Naveče je svratilo moje društvo iz ulice koje je dokrajčilo onu flašu „Balantajnsa“.¹⁶

Integracija, interpolacija, *uplitanje* riječi iz usmene književnosti u tekstove pisane crnogorske pripovijetke nastale od 1990. do 2006. godine, kako smo videli, znači ujedno i indirektno autorsko suđenje pitanjima tradicije i kulturnoga nasleđa. U tome pogledu, uprkos novinskim tezama da je cijela jedna generacija književnika *načinila konačni raskid s tradicijom*, jasno je da takav čin nije rezultat rada čitave generacije književnika, već samo određenoga broja pojedinaca, koji ni na tome planu nijesu postigli prihvatljivu ujednačenost u postupanju. Nasuprot tim „izolovanim“ slučajevima stoji većina književnika čije su poetike *okamenjene* usmenom, kolektivnom, narodnom mudrošću. No to stanje ne mora uvijek biti čitano u negativnome kontekstu. Modelujući forme usmenoga stvaralaštva, crnogorski književnici zapravo ostvaruju i visoke tvoračke rezultate, koji upravo zato nose pečat autohtonoga prostora. S druge strane, ostaje mogućnost da se na tragovima tih narativnih strategija rodi nova etapa crnogorske književnosti, koja na budućim dijahronim skalama može egzistirati nasuprot dosadašnjim dometima crnogorske pisane pripovijetke.

¹⁶ Ibid, 148.

Literatura

- KOPITOVIĆ, Zoran. „Crna Gora prvi put kao nepregledna ravnica“. *Stvaranje* (Titograd). XLV/1990, 2–3, 239.
- KOPITOVIĆ, Zoran. „Čoek-žena i Bećiri Šefčet“. *Stvaranje* (Titograd), XLV/1990, 2–3, 232–241.
- NIKOLAIDIS, Andrej. „Divni i užasni život Miraša Varvarina“, u: *Podgoričke noći*. Podgorica: Vijesti. 2005.
- RADIN, Ana. *Motiv vampira u mitu i književnosti*. Beograd: Prosveta. 1996.
- RADOJEVIĆ, Radoje. *Studije i ogledi iz montenegrstike*. Podgorica: Institut za crnogorski jezik i književnost. 2012.
- SPAHIĆ, Ognjen. „Vampir“, u: *Podgoričke noći*. Podgorica: Vijesti. 2005.

Vladimir VOJINOVIĆ

ATYPICAL SHORT-STORIES BY KOPITOVIĆ, A. NIKOLAIDIS AND SPAHIĆ

The author of this paper analyzes the relationship of the narrator in prose by Zoran Kopitović, Andrej Nikolaidis and Ognjen Spahić to oral literature. The paper tracks the status of the elements of oral literature in the texts of these authors, simultaneously analyzing the procedures and interpolations limits, according to which a particular nomenclature of written Montenegrin short-stories in the period from 1990 to 2006 was derived. The author also presents the arguments concerning the status of the three authors of short-stories, classifying their short stories in the sphere of atypical short-stories.

Key words: *Zoran Kopitović, Andrej Nikolaidis, Ognjen Spahić, oral literature, written Montenegrin short-story, interpolations, atypical short-stories*